

Kratko saopštenje

UDK: 159.944.4:616.89-057.874

DOI: 10.7251/FLZB2001209S

Izraženost različitih kategorija životnih stresora kod učenika završnog razreda osnovne i srednje škole

Siniša Subotić^{1*} i Sanja Radetić Lovrić[§]

*Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet

i Katedra za psihologiju Filozofskog fakulteta

§Univerzitet u Banjoj Luci, Katedra za psihologiju Filozofskog fakulteta

Sažetak: Životni stresori (ŽS) na školskom uzrastu predviđaju mnoge neželjene ishode, poput narušenog mentalnog zdravlja, lošeg školskog postignuća i problema sa disciplinom. Izraženost individualnih kategorija ŽS i njihovih veza sa školskim postignućem i vladanjem ispitana je na uzorcima učenika završnog razreda osnovne (OŠ: N=524) i srednje škole (SŠ: N=557). Kao najizraženiji ŽS se izdvajaju: svađe s roditeljima (34.7%), dugotrajna bolest člana porodice (27.8%), duže odsustvo roditelja od kuće (23.1%) i svađe između roditelja (23.0%). Razlike između učenika OŠ i SŠ generalno su išle u smjeru veće izraženosti ŽS u SŠ, a najsnažnije za: svađe s roditeljima ($\Phi=.18$, $RR=1.7$, $BF_{10}>100$), siromaštvo ($\Phi=.11$, $RR=3.8$, $BF_{10}=32.6$) i svađe između roditelja ($\Phi=.10$, $RR=1.5$, $BF_{10}=23.1$). Najzastupljeniji ŽS učenika uglavnom se tiču porodičnog funkcionisanja i odnosa. Učenici SŠ procjenjuju značajno veću izraženost nekih od ŽS u odnosu na učenike OŠ, što može biti rezultat autentično veće akumulacije ŽS kod starijih učenika, ali i njihove bolje razvijene sposobnosti da uviđaju porodične probleme. Četiri pojedinačne kategorije ŽS koreliraju sa sniženim prosjekom ocjena, a devet kategorija korelira sa sniženim školskim vladanjem.

Ključne riječi: životni stresori, školski uzrast, školsko postignuće, školsko vladanje, porodično funkcionisanje, porodični interpersonalni odnosi

Uvod

Mnogi nalazi pokazuju vezu životnih stresora (ŽS) i nepovoljnih životnih događaja, sa narušenim mentalnim zdravljem, problematičnim školskim ponašanjem i lošijim postignućem učenika (npr., Alva et al., 1999; Bethell et al., 2014; Bru et al., 2001; Cheung, 1995; Grannis, 1992; Jackson et al., 2000; Radetić Lovrić et al., 2019; Subotić et al., 2019; Zotović et al., 2012). Neki od ovih nalaza dobijeni su i na reprezentativnim uzorcima iz školskog sistema R. Srpske (Radetić Lovrić et al., 2019; Subotić et al., 2019). Međutim, svi ti nalazi se odnose na vezu kumulativnih skorova ŽS sa nepovoljnim školskim ishodima, bez ispitivanja doprinosa koje individualne kategorije ŽS mogu da imaju. Stoga je cilj ovog rada da produbi i dopuni ranije nalaze, razmatrajući izraženost pojedinačnih kategorija ŽS kod učenika iz R. Srpske, da ustanovi razlike u zastupljenosti kategorija ŽS kod učenika različitih nivoa obrazovanja (osnovna i srednja škola) i da utvrdi individualnu vezu ŽS sa učeničkim školskim postignućem i vladanjem.

Metod

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku učenika IX razreda osnovne (OŠ: $N=524$) i IV razreda srednje škole (SS: $N=557$), iz ukupno 13 škola iz R. Srpske, testiranih u okviru projekta „Uspostavljanje referalnog mehanizma podrške djeci u školama R. Srpske“, kao sastavnog dijela programa Republičkog pedagoškog zavoda Republike Srpske „Briga o djeci: zajednička odgovornost i obaveza.“ Riječ je o istom generalnom uzorku na kojem se zasnivaju i neke druge ranije analize, na koje se ovaj rad nadovezuje i koje proširuje (Radetić Lovrić et al., 2019; Subotić et al., 2019)

Varijable i instrumenti

Kao glavni instrument korištena je Lista učeničkih životnih stresora (LS), odnosno potencijalnih izvora tzv. lošeg stresa – distresa (Nelson & Simmons, 2011). LS je konstruisana za potrebe prethodno navedenog projekta. Obuhvata 27 kategorija životnih stresnih događaja, sa da-ne formatom odgovora, i jedno pitanje otvorenog tipa, na koje sami učenici mogu da navedu dodatne kategorije koje nisu obuhvaćene listom.

Korišteni su i učenički prosjek ocjena i informacija o tome da li je učenik ikada tokom školovanja imao sniženo vladanje.

Obrada podataka

Razlike u ŽS između učenika OŠ i SŠ računane su preko hi-kvadrata, iz kojih su dobijene korespondentne Φ korelacije. Njima je utvrđena i veza ŽS sa sniženim vladanjem, dok je veza ŽS sa prosjekom dobijena putem r_{pbis} korelacija. Kao mjera veličine efekta za razlike između OŠ i SŠ izračunat je i omjer rizika: $RR = \frac{CI_{SŠ}}{CI_{OŠ}}$, gdje su $CI_{SŠ}$ i $CI_{OŠ}$ kumulativne incidence sniženog vladanja u SŠ, odnosno OŠ. Značajnosti efekata procijenjene su na osnovu Bayesovog faktora – BF_{10} , koji predstavlja vjerovatnoću alternativne u odnosu na nultu hipotezu na datim podacima (Lakić, 2019; Wetzels & Wagenmakers, 2012). $BF_{10} > 3$ ukazuje na substantivne, a $BF_{10} > 10$ na snažne potvrde alternativne hipoteze.

Rezultati i diskusija

U Tabeli 1 dati su prikazi najfrekventnijih (>10%) kategorija ŽS, kojih je ukupno bilo 10 od 27 (ne računajući dopunske kategorije koje su navodili sami učenici). Kao najizraženiji ŽS se izdvajaju aspekti vezani za porodično funkcionisanje i odnose (svađe s roditeljima, duže odsustvo roditelja od kuće i svađe između roditelja) i zdravlje (dugotrajna bolest člana porodice). Svađe s roditeljima su jedini stresor koji prelazi učestalost veću od 1/3, pri čemu njegova učestalost na poduzorku srednjoškolaca čak prelazi natpolovičnu većinu.

Tabela 1.

Najučestaliji ŽS učenika

Stresori	% DA (ukupno)	% DA (OŠ)	% DA (SŠ)
Svađe između mene i roditelja.	34.7	26.0	57.1
Neko od članova uže porodice je bio duže vremena bolestan.	27.8	25.6	29.8
Duže odsustvovanje roditelja od kuće (zbog posla, odlaska u bolnicu, inostranstvo i drugo).	23.1	21.0	25.1
Neslaganje i svađe između roditelja.	23.0	18.5	27.3
Stalno nerazumijevanje od strane nastavnika.	20.8	19.3	22.3
Preseljenje ili promjena mjesta boravka.	19.9	18.5	21.2

Najučestaliji ŽS učenika

Stresori	% DA (ukupno)	% DA (OŠ)	% DA (SŠ)
Druga djeca su mi činila neke loše stvari koje nikada neću zaboraviti.	15.0	16.2	13.8
Duže vrijeme sam bio/la bolestan.	12.7	13.4	12.0
Desilo mi se da sam se osjećao/la neprijatno zbog pogleda. i/ili dodira nekih odraslih osoba.	12.3	10.3	14.2
Desila mi se teža tjelesna povreda.	11.7	12.0	11.3

U Tabeli 2 dat je prikaz najvažnijih razlika u učestalostima ŽS između učenika OŠ i SŠ. Bar substantivne potvrde ($BF_{10} > 3$) razlika dobijene su za pet ŽS, sve u smjeru veće izraženosti kod učenika SŠ. Konkretno, učenici SŠ, u odnosu na OŠ, procjenjuju veću izraženost porodičnih svađa (sa roditeljima i između roditelja) i siromaštva. Mjere veličina efekata nisu u saglasnosti: Φ korelacija sugerije najveći intenzitet razlike u pogledu svađe s roditeljima, a RR vrijednosti ukazuju na veći intenzitet efekta neimaštine ili boravka člana porodice u zatvoru. Ono što nije moguće zaključiti iz ovih nalaza jeste da li utvrđene razlike predstavljaju rezultat autentično veće akumulacije stresora kod starijih učenika, razvojno uslovljene bolje razvijene sposobnosti starijih adolescenata da uviđaju porodične probleme ili je riječ o kombinaciji tih faktora. Može se povući paralela između sadržaj ustanovljenih najfrekventnijih ŽS iz ovog istraživanja i nekih nalaza iz okruženja. Tako npr. na velikom uzorku mladih iz Srbije, Zotović i sar. (2012) među najčešćim stresorima takođe identifikuju aspekte sukoba sa roditeljima ili probleme u odnosu između roditelja, razdvojenost od roditelja, zdravstvene poteškoće, selidbe i probleme sa vršnjacima i vršnjačkim nasiljem. U odnosu na to istraživanje, frekvencije ŽS zabilježene u ovoj studiji su nešto niže (premda uzorci nisu direktno komparabilni, zbog razlika u obuhvaćenim uzrasnim intervalima). Ipak, treba istaći notabilno visoku frekvenciju u ovom istraživanju stresora koji potencijalno ukazuje na seksualnu viktimizaciju (osjećaj neprijatnosti zbog pogleda ili dodira od strane odraslih).

Tabela 2.

ŽS koji se razlikuju između učenika OŠ i SŠ ili koreliraju sa prosjekom i vladanjem

Stresori	SŠ:OŠ učestalosti			Korelacije			
	BF ₁₀ (χ ²)	Φ _{sš}	RR	Prosjeak	BF ₁₀	Vladanje (-)	BF ₁₀
Razvod ili razilaženje roditelja.						.09	4.41
Neslaganje i svađe između roditelja.	23.11	.10	1.5				
Svađe između mene i roditelja.	>100	.18	1.7			.11	39.09
Stalno nerazumijevanje od strane nastavnika.				-.09	3.33	.14	>100
Član uže porodice je bio ili se trenutno nalazi u zatvoru.	7.61	.10	3.6				
Neimaština i siromaštvo porodice.	32.57	.11	3.8			.11	38.71
Desila mi se teža tjelesna povreda.				-.10	8.75	.15	>100
Policija je dolazila do mog doma, zbog nekog postupka moje porodice.						.12	>100
Bio/la sam saslušan/a u policiji.	3.91	.09	2.4	-.14	>100	.18	>100
Desilo mi se da sam ozbiljno fizički povrijedio/la drugu osobu.				-.10	10.68	.19	>100
Odrasla osoba me je tukla / fizički kažnjavala.						.15	>100

U Tabeli 2 su prikazane i najvažnije (BF₁₀>3) korelacije pojedinačnih ŽS sa prosjekom ocjena i sniženim vladanjem. S obzirom na generalno niske intenzitete ovih korelacija, one su računane samo na nivou kompletnog uzorka. Veći broj stresora korelira sa sniženim vladanjem (devet) nego sa prosjekom (četiri). Snižen prosjek je u vezi sa nerazumijevanjem od strane nastavnika i nanošenjem ili doživljavanjem težih tjelesnih povreda i saslušavanjem u policiji. Svi nabrojani stresori – korelati prosjeka, istovremeno su i korelati vladanja. Pored njih, vladanje je još u vezi sa ŽS koji se odnose

na loše porodične odnose i uslove života. Važno je naglasiti da tri ŽS koja koreliraju sa prosjekom i vladanjem (svađe s roditeljima, neimaština, saslušavanje u policiji) takođe predstavljaju izvor razlika između učenika OŠ i SŠ. Postoje i naznake određenih polnih razlika u korelatima prosjeka i vladanja, ali zbog niske zastupljenosti ŽS po podgrupama, ovo nije bilo moguće formalno testirati.

Ako se uporede ŽS iz Tabela 1 i 2, uočava se da se samo tri ŽS ponavljaju na obje liste: svađe s roditeljima, svađe između roditelja i nerazumijevanje od strane nastavnika. Odnosno, relativno mali broj najučestalijih ŽS predstavlja one koji značajno reflektuju razliku između učenika OŠ i SŠ ili koji koreliraju sa prosjekom ili vladanjem. To znači da je potrebno planirati relativno velike uzorke, da bi se efekti pojedinačnih stresora uopšte mogli detektovati, jer su neki od istraživački potencijalno najkorisnijih kategorija ŽS relativno nisko izraženi (<.10%). Takođe, u zavisnosti od toga koje efekte želimo da ispitujemo, potrebno je u obzir uzeti različite kategorije ŽS, jer jedna kategorija ŽS ne može nužno zamijeniti drugu. Ovom u prilog ide i nalaz o prosječnoj interkorelaciji kategorija ŽS od svega $\Phi_M=.10$. Ipak, ovaj rad pruža polaznu osnovu za informisanje odluka u vezi s tim koji ŽS su potencijalno istraživački najkorisniji, makar kada je riječ o ispitivanju razlika između učenika OŠ i SŠ u predikciji školskog postignuća i vladanja, ali i potencijalnom planiranju i sprovođenju preventivno-intervencijskih strategija i pružanju psihološke podrške. U skladu s tim, zaključna preporuka koju dajemo istraživačima zainteresovanim za bavljenje ovim temama jeste da u istraživanja uvijek treba uključiti širi spektar učeničkih stresora, a u slučaju limitiranog vremena i prostora za testiranje, najefikasnije bi bilo fokusirati se na podselekciju kategorija ŽS datu u Tabeli 2. Premda intenzitetom efekata relativno niski, ŽS su nedvosmisleno funkcionalno povezani sa vaspitno-obrazovnim ishodima i niti jedno ispitivanje ove problematike ili planiranje strategije za pružanje podrške ili poboljšanja kvaliteta života adolescenata vjerovatno ne može biti kompletno bez uzimanja u obzir ovih varijabli.

Literatura

Alva, S. A., & de Los Reyes, R. (1999). Psychosocial stress, internalized symptoms, and the academic achievement of Hispanic adolescents. *Journal of Adolescent Research, 14*(3), 343-358.

Bethell, C. D., Newacheck, P., Hawes, E., & Halfon, N. (2014). Adverse childhood experiences: Assessing the impact on health and school engagement and the mitigating role of resilience. *Health Affairs*, 33(12), 2106-2115.

Bru, E., Murberg, T. A., & Stephens, P. (2001). Social support, negative life events and pupil misbehaviour among young Norwegian adolescents. *Journal of Adolescence*, 24(6), 715-727.

Cheung, S. K. (1995). Life events, classroom environment, achievement expectation, and depression among early adolescents. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 23(1), 83-92.

Grannis, J. C. (1992). Students' stress, distress, and achievement in an urban intermediate school. *The Journal of Early Adolescence*, 12(1), 4-27.

Jackson, Y., & Warren, J. S. (2000). Appraisal, social support, and life events: Predicting outcome behavior in school-age children. *Child Development*, 71(5), 1441-1457.

Lakić, S. (2019). Bayesov faktor: opis i razlozi za upotrebu u psihološkim istraživanjima. *Godišnjak za psihologiju*, 16, 39-58.

Nelson, D. L., & Simmons, B. L. (2011). Health psychology and work stress: A more positive approach. In J. C. Quick & L. E. Tetrick (Eds.), *Handbook of Occupational Health Psychology* (pp. 97-119). American Psychological Association.

Radetić Lovrić, S., Keleman, A., Lugonja, L., & Subotić, S. (2019). *Students who struggle with school discipline: The importance of distressful life events*. Poster presented at the Current Trends in Psychology 2019. Novi Sad, RS: University of Novi Sad, Faculty of Philosophy.

Subotić, S., Radetić Lovrić, S., Gajić, V., Golubović, A., & Sibinčić, D. (2019). Relationship between life stressors, depressiveness, and school achievement in late elementary and late high school students. In K. Damnjanović, O. Tošković, & S. Marković (Eds.), *Proceedings of the XXV scientific conference: Empirical studies in psychology* (pp. 64-67). Belgrade, RS: University of Belgrade, Faculty of Philosophy.

Zotović, M., Petrović, J., & Majstorović, N. (2012). Izvori stresa i načini prevladavanja stresa kod adolescenata: jesu li bure i oluje mit ili realnost? *Psihologija*, 45(2), 171-188.

Wetzels, R., & Wagenmakers, E. J. (2012). A default Bayesian hypothesis test for correlations and partial correlations. *Psychonomic Bulletin & Review*, 19(6), 1057-1064.

Frequencies of different categories of life stressors in primary and secondary school students

Siniša Subotić* i Sanja Radetić LovrićS

*University of Banja Luka, Faculty of Natural Sciences
and Mathematics, Department of Psychology

§University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

Summary: *Life stressors (LSs) predict many undesirable outcomes at school age, such as impaired mental health, poor school achievement, and discipline problems. Frequencies of individual categories of LSs and their relationship with school achievement and discipline was examined on the samples of students in the final grade of elementary (N=524) and secondary school (N=557). The most prominent LSs are: quarrels with parents (34.7%), long-term illness of a family member (27.8%), long absence of parents from home (23.1%) and quarrels between parents (23.0%). Differences between elementary and secondary school students generally went in the direction of higher incidence of LSs in secondary school, with the strongest effects for: quarrels with parents ($\Phi=.18$, $RR=1.7$, $BF_{10}>100$), poverty ($\Phi=.11$, $RR=3.8$, $BF_{10}=32.6$) and quarrels between parents ($\Phi=.10$, $RR=1.5$, $BF_{10}=23.1$). The most prevalent LSs of students are mainly related to family functioning and relationships. Secondary school students report significantly greater severity of some of the LSs than primary school students, which may be the result of authentically greater accumulation of LSs in older students, or it might reflect their better developed ability to perceive family problems. Four individual categories of LSs correlate with a lowered grade point average, and nine categories correlate with school discipline problems.*

Keywords: *life stressors, school age, school achievement, school discipline, family functioning, family interpersonal relationships*